

Osmanlı Hukukunda Hekim Sorumluluğu ve XVII. Yüzyılda Ünlü Bir Fıtık Cerrahı¹

Fethi Gedikli

The Medical Liability in the Ottoman Law and the Famous Physician of Hernia of the 17th Century

In this study, I tackle first the liability of physicians in the Ottoman Law (and Islamic Law), and then the studies published in this subject up to now briefly. Then I assess the life and career of Hasan Beşe ibn Abdullah who was a very famous surgeon in hernia in the first half of the 17th century and his spectrum of patients and treatment fees that the patients paid for. The data of this article collected from the court records (numbered 192, 193 and 194) of Uskudar, an Ottoman town in Istanbul located in Asian side. Apart from the surgeon Hasan Beşe ibn Abdullah, the existence of many different surgeons in hernia in that time in the same quarter of Uskudar shows us that there was a wide spread education implemented in hernia surgery in terms of teacher-apprentice style of teaching.

Key words: Physician Liability, the Ottoman Law, Islamic Law, surgery of hernia of the 17th Century, treatment fees, Uskudar court records, the consent bill of patient.

Bildirimizde önce eski hukukumuzda göre hasta tedavi eden hekimlerin bu tedaviden kaynaklanan sorumluluğu konusuna, bu konuda bugüne kadar yapılan çalışmalara kısaca değindikten sonra, XVII. asrın birinci yarısında Üsküdar'da yüzlerce fıtık ameliyatı gerçekleştiren cerrah Hasan Beşe'nin hayatını, meslek yaşamını, hastalarını ve tedavi ücretini ele alacağız.

Bildirinin kaynakları Osmanlı devri Üsküdar Kadı Mahkemesine ait 192, 193 ve 194 sayılı defterlerdir². Bu arada yine aynı kadılığa ait 191, 195 sayılı defterler tamamen ve 198 sayılı defter ise 22. yaprağa kadar taranmış fakat hiçbirisinde konumuzla ilgili herhangi bir kayda tesadüf edilememiştir. Aslında Cerrah Hasan Beşe'nin hayatı ve hekimlik hizmetlerini aydınlatılabilmek için taradığımız bu 6 (ki biri kısmen) Üsküdar Kadılığı defterinin öncesi ve sonrasına ait daha birçok defterin taranması

1 4 Eylül 2002'de İstanbul'da Harbiye Askeri Müzesi ve Kültür Sitesinde gerçekleştirilen VII. Türk Tıp Tarihi Kongresine "XVII. Yüzyılda Ünlü Bir Fıtık Cerrahı: Abdullah Oğlu Hasan Beşe" adıyla sunulan bildirinin gözden geçirilmiş biçimidir.

2 Şer'iyye sicillerinin tıp tarihi bakımından önemine tıp tarihçileri tarafından değinilmiştir. Örnek olarak A. H. Bayat, "Şer'iyye Sicillerimiz ve Tıp Tarihimiz", Türk Dünyası Araştırmaları, sayı. 79, s. 10: "...şer'i siciller (...) tıp tarihimiz için vazgeçilmez kaynaklar arasındadır." Yazar bu yazısında anılan sicillerde tıp tarihi ile ilgili yirmi bin vesika bulunabileceği tahminini ileri sürer. Yeni bir çalışma için O. Çetin-M. Hızlı-M. A. Yediöldüz, "Osmanlı Kadı Sicillerinin Tıp Tarihi Araştırmalarındaki Önemi", Osmanlı'da Sağlık, İstanbul 2006, c. 1, s. 321-333.

gereklidir³. Ancak zaman kifayetsizliği sebebiyle biz bu bildirimizde elimizdeki mal-zemeyle yetinmek durumunda kaldık.

a. Hekim sorumluluğunun tarihçesi

Hekim sorumluluğunun bilindiği gibi biri hukuki, diğeri cezai sorumluluk olmak üzere iki yönü vardır. Hukuki sorumluluk şartları varsa hekimin hastaya veya yakınlarına tazminat ödemesini gerektirirken, cezai sorumluluk gene şartları oluşmuşsa hekimin cezalandırılabilmesine olanak vermektedir⁴. Eski hukukumuzda hekim sorumluluğuna değinen çalışmalar arasında Fehmi Aksu⁵, Ali Rıza Bayat⁶, Ahmet Akgündüz⁷ ve daha genel ve muhtasar olarak Ayten Altıntaş'ın⁸ makaleleri zikredilebilir. Halil Sahillioğlu da Üsküdar'daki fitik cerrahlarını ele aldığı ve bizim tebliğ konusu ettiğimiz Hasan Beşe ibn-i Abdullah hakkında da hayli bilgi verdiği dikkate değer bir makale neşretmiştir⁹. Ancak Sahillioğlu'nunki hariç bu çalışmalar sınırlı sayıda belgeye dayalı çalışmalardır. Öyle ki tek bir hekimle hastaları arasında

- 3 Bildirimizi sunduktan sonra Prof. Dr. Ayten Altıntaş bizi değerli iktisat tarihçisi Prof. Dr. Halil Sahillioğlu'nun "Üsküdar'ın Mamure (Cedide) Mahallesi Fitik Cerrahları" adlı makalesinden haberdar ederek metnini de lutfettiler. Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları, 4, İstanbul 1998, s. 59-66'da yayımlanan makalesinde müellif, biri kadın olmak üzere değerlendirmemize göre beş fitik cerrahının adını veriyor: Saliha Hatun ibnet-i Küpeli, Cerrah Mehmed bin Baba Deniz, Mehmed Çelebi, Hasan Beşe bin Abdülvehhab ve bizim burada tanıttığımız Hasan Beşe bin Abdullah. Biz bu isimlerin hepsinin ayrı cerrahlara tekabül ettiği kanaatindeyiz. Kanaatimizi destekleyen bir delil olarak da tespit ettiğimiz örneklerde Hasan Beşe'nin baba adının daima Abdullah olarak geçmiş olmasıdır. Bu sebeple, Sahillioğlu'nun muhtedi kişiler ile köleliğinde Müslüman olan kimselerin sonradan toplumsal konumları yükseldiğinde, sevimsiz bir hatıra olan eski baba adlarını değiştiren Allah'ın doksan dokuz adından birini almış olabileceği yorumu Hasan Beşe ibn-i Abdullah için savunulamaz. Karşımızda adları aynı fakat baba adları farklı olan iki ayrı cerrah vardır.
- 4 Konunun ceza hukuku bakımından incelenmesi için Özlem (Yenerer) Çakmut, Tıbbi Müdahaleye Rızanın Ceza Hukuku Açısından İncelenmesi, Legal Yayıncılık, İstanbul 2003, 317 s. Ayrıca Yener Ünver, "Sağlık Mensubunun Tıbbi Müdahalesinden Kaynaklanan Ceza Sorumluluğu Açısından Endikasyonun Etkisi", Sempozyum no. 2 İlaç Hukuku ve Etik Anlayışı, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Haydarpaşa Kampüsü, 01.06.2007, s. 55-81.
- 5 Bizim görmediğimiz Şükrü Özen'in zikredilen tebliğinde atıf yaptığı daha 1937'de kaleme alınmış mevzuya dair birçok belgeyi değerlendiren Fehmi Aksu'nun makalesi için bkz. "İspartalı Hekim ve Cerrahlar", "Ün İsparta Halkevi Mecmuası, IV/XXXVII (Nisan 1937).
- 6 Bayat, agm.
- 7 Akgündüz, "İslam Hukukunda Şahsi Hakların Korunması", Belgeler Gerçekleri Konuşuyor (1) içinde, İzmir, 1990, Nil Yayınları, s. 1-5. Aynı yazı "Hekim ile dava etmeyüz" başlığı altında Sağlıkımız, Sayı. 1, 58-59, Aralık 1996'da yeniden yayımlanmıştır.
- 8 Ayten Altıntaş, "Osmanlı Devletinde Tabip ve Kontrolü", Hekimce Bakış, (Temmuz Ağustos Eylül 2002), sayı. 52, s. 48-49. Yeşim İşıl Ülman, "Tıp Tarihinin Işığında Tıp Etiği, Tıp Deontolojisi Ve Hukuk" Sempozyum no. 2 İlaç Hukuku ve Etik Anlayışı, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Haydarpaşa Kampüsü, 01.06.2007, s. 45-54, adlı tebliğinde İslam-Osmanlı hukukundaki duruma sadece Müslümanlığın temizliğe vurgusu bağlamında (s. 48) temas edip geçmiştir. Bildirimizin sunulmasından sonra bu konuda yeni çalışmalar neşredilmiştir. Bunlar arasında konuyu İslam-Osmanlı hukuku çerçevesi içinde genişçe inceleyen Şükrü Özen'in "İslam Hukukuna Göre Yanlış Tedavide Sorumluluk" adlı tebliği (38. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı, Ankara 2005, c. II, s. 737-752) önemlidir. Konu Osmanlı devri fetva mecmuaları çerçevesinde de değerlendirilmiştir. Bkz. Tahsin Özcan, "Hukuk ve Tıp: Fetvalara Göre Osmanlı Toplumunda Hasta-Doktor İlişkileri", Osmanlılarda Sağlık, C. Yılmaz-N. Yılmaz, c. I, s. 335-341.
- 9 Sahillioğlu'nun makalesi için bkz. yukarıda 3. dipnotu.

yapılmış onlarca mukavele örneğine bugüne kadar sadece Sahillioğlu'nun makalesinde tesadüf edilmiştir¹⁰. Oysa biz bu bildirimizde Cerrah Hasan Beşe ile hastaları arasında, çoğunluğu hekimce yapılacak müdahale sonucu ölüm vukua gelirse hekimin sorumlu olmayacağına ve ikisi de cerraha ödenecek ücrete dair 139¹¹ belgeyi değerlendirme imkânına sahibiz. Bu arada, Üsküdar Kadılığına ait 192, 193 ve 194 sayılı defterlerde karşımıza çıkan bu kayıtlar dışında yine İstanbul Kadılığının 11 sayılı sicilinde bulduğumuz gene fitık tedavisine ilişkin iki ücret sözleşmesini de değerlendirmemizde kullandık. Bu arada, Galata Kadılığının bazı hüccetlerine de yeri geldiğinde deđinilecektir¹². Ancak belirtelim ki, konu ileride daha kapsamlı bir şekilde ele alınmayı beklemektedir.

Hekimle hastası arasındaki münasebetleri ele alan hukuki düzenlemenin tarihi gelişimine bakıldığında Hammurabi Kanunlarının 215–223. maddelerinin hekimlerin faaliyetlerine tahsis edildiği görölmektedir. Bu düzenlemeye göre, eğer hasta ağır bir tıbbi müdahalede hayatını veya bir göz ameliyatında gözünü yitirirse hekime el kesme cezası verilirdi. Hekimin başarılı geçen ameliyatlardan ücret alması yasaktı. Ameliyatlar başarılı sonuçlar verdiğinde hekim suç işlemiş olmaktan kurtulurdu, burada hastanın rızasının hekimi cezai yaptırımdan alıkoymaya yetmediği ortaya çıkmaktadır¹³. Durum Roma hukukunda da hekim için risksiz değildi. Roma hukuku kamusal suç ve haksız fiil ayrımı yaparak hastanın rızasının kamusal suçlar bakımından etkisini tanımamıştı¹⁴. Katolik kilise hukukunda da mağdurun rızası suçu ortadan kaldırmazdı; ölüm ve yaralama hekim için cezai risk taşırdı¹⁵. Buna karşılık, İslam hukukuna dayanan Osmanlı hukukunda ise rızanın öldürme halinde cezaya etkisi tartışmalı olmakla beraber, rızanın ceza verilmesini engelleyeceğini savunan görüşler vardır. Yaralamalarda ittifakla rızanın cezalandırmaya engel olduğu kabul görmüştür. Eğer hekim ya da cerrah hastanın veya kanuni temsilcisinin rızasıyla, mutad usule göre hareket etmişse sorumlu tutulmamıştır. Sorumlu tutabilmesi için

10 Sahillioğlu, cerrahlardan Saliha Hatun'un 21, Mehmedlerin 3, Hasan Beşelerin ise 10 ayrı hastayla mukavele yaptığını belirlemiştir ki bu bizim tebliğimize kadar saptanan en yüksek sayıdır. Kaydedelim ki, bu sahadaki çalışmalar gitgide artmakta ve değerlendirmeye yeni malzeme getirmektedir. Mesela, bkz. Osmanlılarda Sağlık Arşiv Belgeleri, C. Yılmaz-N. Yılmaz, İstanbul 2006, c. II. Bu ciltte bizim burada ele aldığımız fitık hastalığı ve tedavisine dair birçok belgeye yer verilmiştir (s. 123, 124, 126-131, 133, 135, 136, 139, 157, 170, 190, 192, 202, 209, 224 ve 238).

11 Belgelerin mahkeme defterlerine göre dağılımı şöyledir: Üsküdar 192 sayılı sicilde 35 rıza senedi mevcuttur, fakat iki belgede ikişer hastanın rızası olduğu için bu sicildeki hasta sayısı 37'dir. Aynı mahkemenin 193 sayılı sicilinde 2 ücret sözleşmesi, 194 sayılı sicilinde ise 102 rıza senedi vardır. Bu son sicilde rıza senetlerinin yarısından fazlası ilginçtir ki defterin sonuna doğru toplu olarak yazılmıştır. v. 102b, v. 106a-b, v. 107a-b, v. 108a-b, v. 109a-b, v. 110a'daki kayıtların tümü bu niteliktedir ve toplam sayıları 59'a ulaşmaktadır.

12 Maalesef notlarımız arasında bulunan aşağıdaki bazı kayıtlara zamansızlık yüzünden bakma imkânımız olmamıştır. Galata Kadılığı, nü. 16, v. 56a-2 cerrahın ve v. 78a-2 Cerrah Abdi Paşa hazretlerinin gulamının kefil olmasından; Galata Kadılığı nu. 36, v. 136a-1 cerrahla akitten ve Galata, nu. 37, v. 27a-1 mualeceden söz etmektedir. Ayrıca Galata Kadılığı, nu. 21, v. 135b-3'te mürtedlikle suçlanan bir gayrimüslimin sünnetli olup olmadığını tespit için mahkemeye iki cerrahın görevlendirilmesi kaydı da son derece ilginçtir. Bu olayla ilgili bkz. Fethi Gedikli, "Nikola sünnetli mi, sünnetsiz mi?", Hürriyet Tarih, 2 Nisan 2003, s. 22.

13 Çakmut, 55-57.

14 Çakmut, 57-59.

15 Çakmut, 60-62.

izinsiz müdahale etmiş yahut müdahaleye izni varsa “teaddi”de bulunmuş olması gerekir. Teaddi (taaddi) “örf, adet, kanun ve kuralların sınırını aşma” yani hukuka aykırı bir hareket anlamına gelmektedir. Konumuz bakımından teaddi cerrahlar arasında mutad olan tedavi ve müdahale uygulamasının dışına çıkmaktır.

Osmanlı devrinde hastanın ameliyattan evvel usulüne uygun olarak müdahaleye rızası genellikle senede bağlanarak, ameliyat sonrası beklenmeyen bir netice ile karşılaşıldığında, hekimin sorumluluktan kurtarılması yoluna gidilmiştir¹⁶. Ne var ki, bu rıza sınırsız değildi, rızanın cezayı ortadan kaldırma etkisinin tam olabilmesi için aranan ölçüt, hekimin “cerrahlar beyninde mu’tâd olduğu mertebe ilâc ve tımar etmesi” veya “mu’tâd olan mertebe şakk ve kat’ edip ve dikip ilâc ve tımar etmesi”, başka bir ifadeyle, teaddide bulunmamış olması şartı idi¹⁷. Karşılaştığımız rıza senedlerinin bir kısmında bu şart açıkça beyan edilmişken, diğer bir kısmında sadece “mu’tâd olan mertebe ilâc ve tımar etmek” kaydı mevcuttur. Üçüncü bir kısım rıza senedinde ise bu tür kayıtlara hiç yer verilmemiştir. Ancak bu sonuncu çeşit rıza senetlerinin bu kayda yer vermemesi, hekimin hastasına istediği müdahaleyi yapabileceği anlamına gelmemektedir; bunlarda da hekimin cerrahlar/hekimler arasında mu’tâd olan şekilde hareket etmesi aranacaktır¹⁸.

Rızanın varlığı halinde hukuki sorumluluğun bahis mevzuu olmaması Mecelle’nin 21. maddesinde veciz şekilde “Cevaz-ı şer’î zamâna münafi olur.” diye düzenlenmiştir.

b. Cerrah Hasan Beşe’nin hayatı

Bizden evvel Sahillioğlu’nun hakkında malumat verdiği Hasan Beşe üzerindeki bilgilerimiz yine de sınırlıdır. Baba adının Abdullah olarak kaydedilmesine bakılır ve bu konudaki Osmanlı geleneği dikkate alınırsa gayrimüslim bir aileden geldiği ve kendisinin sonradan Müslümanlığı kabul etmiş olduğu tahmin edilebilir. Yine isminin yanında “Beşe” unvanının bulunması da dikkat çekicidir. Bu unvanın neyi ifade ettiği bugüne kadar tam anlamıyla aydınlığa kavuşturulamamış¹⁹ olsa da ordu

16 U. Heyd, *Studies in Old Ottoman Criminal law*, Oxford 1973, s. 309.

17 Örnek olarak bkz. Üsküdar, nu. 192, v. 17a-3 ve v. 38b-3. Bu vesileyle belirtmeliyiz ki *Sakk mecmualarında* fıtık hastasının rıza senedinin nasıl yazılacağını gösterir örnekler vardır: “İllet-i fıtık mübtelâ olan kimesnenin cerrahı isticân sureti: Mahmiye-i Islambol’da Hocapaşa Mahallesinde sâkin Mehmed Ağa ibn-i Fülân meclis-i şer’i hatîrde cerrah tâifesinden işbu râfi’u’l-rakîm Kostî veled-i Fülân nâm zimmî mahzarında bi’t-tav’ihî ikrâr-ı tâmm ve ta’bîr-i ani’l merâm idüp hâlâ ben fıtık illetine mübtelâ olduğum ecilden fıtıkımı şakk ve kat’ ve hasbe’l-mu’tâd kendi edviyesiyle bana ilâc ve tımar etmek üzere cerrah-ı mersûmu otuz gurus ücret ile isticâr eylediğimde ol dahi ber vech-i muharrer nefsinî bana icâr idüp ve illet-i mezkûruma ilâc ve tımar etmek üzere ta’ahhüd eyledi dedikde gibbe’t-tasdikîş-şer’î merkûm Mehmed Ağa meclis-i mezkûrda cerrah-ı mersûm Kostî zimmî muvâcehesinde i’âde-i kelâm edip cerrah-ı mersûmun şakk ve kat’ından ve hasbe’l-mu’tâd mu’âlecesinden nâşî müte’essiren vefât edersem mersûm Kostî zimmetinden dem ve diyetim taleb ve dav’â olunmasun dedikde mâ huve’l-vâkı’ hıfzen li’l-mekâl ketb olundu.” Bkz. Debbagzade, *Tuhfetü’s-Sukûk*, Matbaa-yı Âmire, İstanbul 1259, s. 154.

18 Bu hususta geniş bilgi için Şükrü Özen, agm.

19 Mesela DİA.da bu unvana ayrı bir madde olarak yer verilmesi beklenirdi.

içinde değerlendirilebilecek bir sınıf mensubunu ifade ettiği söylenebilir²⁰. Beşe ile beraber kullanılan Arapça “râcil” sözcüğünün de sıklıkla kullanıldığına işaret etmek lazımdır. Kâmûs-ı Türkî ise râcil için yaya, piyade anlamını verir²¹. Paşa kelimesinin de kendisinden kaynaklandığı “beşe” unvanı bey, efendi, ağa gibi unvanlardan mut-laka daha üstün rütbeyi göstermez²². Bu unvanlandırma onun düzenli bir eğitimden geçmekten çok, ordu içinde ve geleneğe uygun olarak bir cerrah yanında yetiştiğini ima etmektedir²³.

Hasan Beşe belgelerimizde “cerrah taifesinden” diye zikredilmekte, bazen de “Hasan Beşe ibn-i Abdullah nâm cerrah” veyahut “Hasan Beşe ibn-i Abdullah nâm râcil” diye tanıtılmaktadır. Onunla ilgili bulduğumuz belgelerin ezici çoğunluğunda tedavi ettiği hastalık “fıtık marazı” olarak kaydedilmiştir. Hasan Beşe’ye sadece iki belgede mesane ârızası²⁴, bir belgede sağ eldeki ur²⁵ ve bir belgede de tam olarak okuyamadığımız bir hastalığı²⁶ tedavi ederken tesadüf ediyoruz. Demek ki, burada uzmanlaşma söz konusudur, Cerrah Hasan Beşe esas olarak fıtık hastalığını ve onun-la bağlantılı düşünülebilecek hastalıkları tedavi etmektedir. Bugün *fıtık* terimi, başta bel fıtığı olmak üzere kasık (veya batın) ve boyun fıtığını ifade etmektedir. Acaba burada bunlardan hangisi kastedilmektedir? Rıza senetlerinde “şakk ve kat’ idüp ve diküp” denildiğine bakılırsa söz konusu olan kasık fıtığıdır. Bel fıtığı ve daha nadir görülen boyun fıtığının “şakk ve kat’ edilip dikilmesi” bahis mevzuu olamayacaktır.

Aşağıda bir örneğini sunduğumuz bazı belgelerde Hasan Beşe’nin sıradan bir, cerrah olmadığı şu ilginç tanımlamalarla kaydedilmiştir: “*Rumeli Tarabluca kazâsına tâbi’ Mans(?) nâm karye sâkinlerinden Yorgi veled-i Andriye nâm zimmî çoban ilm-i cirâhette hâzık ve beyne’l-akrân fâik bâ’isü’l-kitâb Hasan Beşe ibn-i Abdullah nâm râcil mahzarında hâlâ ben fıtık ârızasına mübtelâ olup merkûm Hasan Beşe’nün ilâc ve mübâşeretü ile nice kimesne bu makûle marazdan ifâkat ve halâs oldukları şâyi’ ve beyne’n-nâs sâti’ olmağın maraz-ı merkûmu şakk ve kat’ idüp diküp ber vech-i mu’tâd tımar itmeğe merkûm Hasan Beşe’ye izn virdim ol*

20 Aynı yorumlar için Sahillioğlu, s. 65.

21 Şemseddin Sami, Kâmûs-ı Türkî, Dersaadet, 1317, s. 653.

22 Y. Ö., “Paşa” maddesi, Türk Ansiklopedisi, MEB, Ankara 1977, c. 26, s. 430. Bu ansiklopedi “beşe” maddesini de almış fakat “paşa”ya göndermiştir, bkz. age. c. 6, s. 239.

23 Aynı yönde Sahillioğlu, s. 61. Osmanlı döneminde ülkemizde cerrahlık eğitiminin tarihsel gelişimi için bkz. Ayten Altıntaş, “Osmanlı Devleti’nde Cerrahlık Eğitiminin Tıp Eğitimi İçine Alınması”, Hekimler Birliği Vakfı Türkiye Klinikleri Tıp Tarihi, (Ağustos 2001), c. 1, Sayı. 2, s. 111-117. Yine esnaf tabip, çalışma yeri, görev ve denetlenmeleri ve ahilikle ilgileri için bkz. Ayten Altıntaş-Hanzade Doğan, “Osmanlıda Esnaf Tabip ve Ahilik Teşkilatı İle İlişkisi”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Haziran 2001, sayı. 132, s. 125-141.

24 Mesane arızası için bkz. Üsküdar, nu. 194, v. 107b-4 “Vilayet-i Rumili’nde nefsi-i Yanya sâkinlerinden Dimo v. (boş) nâm Nasrânî merkûm Hasan Beşe nâm cerrah mahzarında ikrar idüp hâlâ ben mesâne ârızasına mübtelâ olup maraz-ı mezbûra merkûm Hasan Beşe ilâc ve tımar itmeğe müte’ahhid olup ben dahi mezbûra izn virdim eğer fevt olursam dem ü diyetim mezbûrdan da vâ ve taleb olunmaya didüğü bi’t-taleb kayd şod.” (Ts.). İkinci örnek gene aynı defterde (nu. 194, v. 107b-6.)dir.

25 Üsküdar, nu. 194, v. 109a-3 “Üsküdar Bazarbaşı Mahallesi sâkinlerinden Hasan Dede bin İbrahim “hala ben elimün sağ tarafında ur marazına mübtela olup cerrahlar beyinde mu’tâd olan mertebe şakk ve kat’ idüp ve diküp ilac ve tımar itmeğe (...).” (28 Zilhicce 1053 / 9 Mart 1643).

26 Üsküdar, nu. 194, v. 108b-4 Kostantiniyye mahallâtından Acem Ağa Mahallesi sâkinlerinden Mehmed bin el-Hac (kurt yeniği) “benim husyetyenimi(?) kat’ itmeğe (...) (4 Şaban 1052 / 28 Ekim 1642).

dahi ber vech-i mecrâ kabûl eyledi eğer maraz-ı merkûmdan halâs olmayup bi-emrillâh te'âla hâlik olursam veresemiden ve âhardan dem ve diyetim taleb olunmaya (...) 8 Rebiülahir 1053 (26 Haziran 1643)²⁷."

Burada dikkati çeken iki unsur vardır: Biri, Hasan Beşe'nin "ilm-i cirâhette hâzık ve beyne'l-akrân fâik" olması yani cerrahlıkta hâzık ve akranları arasında üstün olmasıdır, başka bir deyişle o, *primus inter pares* tir. "Hâzık" hekimler için kullanılan ve "mahir, maharetli, ilim veya sanatında vukuf ve malumat-ı tâmmesi olan" manasında bir sıfattır. İkincisi ise "Hasan Beşe'nin ilâc ve mübâşereti ile nice kimse bu makûle marazdan ifâkat ve halâs oldukları şâyî' ve beyne'n-nâs sâtî' olması"dır. Arapça kökenli *şâyî'* ve *sâtî'* kelimelerinin karşılığı ilginçtir. *Şâyî'* "duyulmuş, herkesin malumu olmuş, münteşir²⁸"; *sâtî'* ise "yükselip meydana çıkan, mürtefi ve zâhir; teâli ve tezahür eden²⁹" anlamlarına gelmektedir ki bu tanımlamalar Hasan Beşe'nin o devirde nasıl meşhur olduğunu tartışmasız bir şekilde tahayyül etmemizi mümkün kılmaktadır. O kadar ki bazı günler 2 hatta 3 ameliyat yapmaktadır.

Belgelerimiz 1049, 1050, 1051, 1052 ve 1053 hicri (1640-1644 miladi) tarihlerini taşıdığına göre Üsküdar'a bağlı bugün de aynı adla bilinen Pazarbaşı Mahallesi'nde oturan Hasan Beşe'nin bu tarihlerde tecrübeli bir cerrah olarak orta yaşında ya da orta yaşının üstünde olduğunu düşünmek çok yanlış olmayabilir. Sahillioğlu'nun Hasan Beşe ile ilgili verdiği rıza senetlerinin tarihlerinin³⁰ 1035-1042/1626-1632 arası olduğu dikkate alınırsa, Hasan Beşe ile hastası arasındaki bildiğimiz ilk rıza senedinin üstünden 26 sene geçmiş olmaktadır ki bu da tahminimizin isabetli olduğunu gösterir. Diğer taraftan, 192 sayılı defterde anılan mahallede yaşayan aynı adı taşıyan bir kişinin bir evi sattığını; iki evi de satın aldığını görüyoruz³¹. Fakat satın alanın ismi yanında "cerrah" tanımlaması yapılmadığından bu satın almanın bizim Hasan Beşe ibn-i Abdullah'a mı veya onunla aynı adı taşıyan başka bir kimseye mi ait olduğunu kesin olarak söylemek mümkün değildir. Biz bu kişinin bizim cerrahımız olabileceğini kayd-ı ihtiyatla ileri sürebiliriz. Yine Üsküdar 193 sayılı defterde Üsküdar, Kefçe Mahallesi'nde ev satışı sebebiyle gene yalnız Hasan Beşe ibn-i Abdullah tanımlaması ile taraflarından birinin Hasan Beşe olduğu bir şuf'a davası³²; 194 sayılı defterde ise Hasan Beşe ibn-i Abdullah ile Fâtıma adını taşıyan iki ayrı kadın arasında³³; ayrıca Pazarbaşı Mahallesi sakinlerinden bir kimse ile Hasan Beşe ibn-i Abdullah arasında mülk alım satımı vardı³⁴. Hasan Beşe ibn-i Abdullah bunlardan başka Üsküdar haricinde Eski Çamlıca yakınındaki bir tarlasının tasarruf hakkını bir Ermeniye sahib-i arz marifetiyle tefviz etmişti (26 Receb [10]52/20 Ekim 1643)³⁵. Eğer bütün bu belgelerde geçen kişi bizim cerrahımız ise onun emlak alış verişleriyle ciddi ölçüde meşgul olduğunu ileri sürebiliriz.

27 Üsküdar, nu. 194, v. 102b-1.

28 Şemseddin Sami, s. 768.

29 Şemseddin Sami, s. 699.

30 Sahillioğlu, s. 66.

31 Üsküdar, nu. 192, v. 56a-2, 89a-3, 92a-2.

32 Üsküdar, nu. 193, v. 51b-3.

33 Üsküdar, nu. 194, v. 1b-2 ve v. 66a-2.

34 Üsküdar, nu. 194, v. 68b-1.

35 Üsküdar, nu. 194, v. 75b-3.

c. Hastaları

Hasan Beşe'nin hastaları çok çeşitlilik arz etmektedir fakat peşinen belirtelim ki içlerinde hiç kadın hasta yoktur³⁶. Bu durum kadınların fitık hastalığına yakalanma riskinin daha az olabileceğini düşündürebileceği gibi, çeşitli sosyal ve ahlâkî sebeplerle kadın hastaların cerraha gitmediği şeklinde de yorumlanabilir. Bunun dışında toplam 141 hastanın 83'ü Müslüman ve 58'i gayrimüslimdir. Ayrıca Müslüman hastaların 37'si İstanbul, 22'si Anadolu, 18'i Rumeli, 1'i Rodos adasından geliyordu. 4'ünün geldiği yer belirsizdi. Birisi ise Acem'di³⁷. Gayrimüslimlerin ise 32'si Rumeli, 11'i İstanbul, 6'sı Anadolu ve 7'si muhtelif adalardan geliyordu. Üsküdar Kadılığının 194 sayılı sicilinde kurt yeniği ve yırtılma³⁸ veya belirtilmeme³⁹ sebebiyle nereden geldikleri belli olmayan 6 hastadan 4'ü Müslüman, 1'i gayrimüslim ve 1'inin ise dinî aidiyeti benzer sebeplerden dolayı meçhuldür. Kolayca anlaşılabilmesi gibi Hasan Beşe'ye Osmanlı coğrafyasının her tarafından akın akın hasta geliyordu. Ancak hastaları içinde hiç Yahudi ve büyük ihtimalle Ermeni hasta yoktu. Diğer yandan, Müslüman ve Hıristiyan hastaların sayısını birbirine oranlarsak Müslümanların Hıristiyanlara göre neredeyse iki kat daha fazla olduğu görülür.

En çok hasta 50 kişi ile Rumeli'nden geliyordu, onu 48 hastayla İstanbul ve ardından 28 hastayla Anadolu takip ediyordu. Muhtelif adalardan gelen hasta sayısı ise 8'di.

Rumeli şehirleri arasında ise İlbasan, Arnavud Belgradı, Köstendil, Bosna-Foça, İstefe, Ahyolu, Arho, İslimye, Ohri, Tunca, Horşene, Bosna-Kamengırad, İsterva, Belgrad, Filibe, Üsküp, Karasu Yenicesi, İnebahtı, Vidin, Foniçe, Selanik-Karaferye, Tırhala-Fener, Tırhala-Agrafa, Tarabluca, Mora-Fener, Mora-İnabolı, Eğriboz, Erdek, Kefe, Yanya, Yenişehir, Delvine, Gordos, Permet gibi şehirler sayılabilir.

Rumeli vilayetinden gelen hastaların çoğu bugünkü Arnavutluk sınırları içinde kalan yerlerden başta İlbasan, İslimye, Permet, Arnavut Belgradı, Ahyolu, Arho, İstefe'dendi. İki Bosna vilayetine tabi Foça ve Kamengırad'dan, biri de bugün Romanya sınırları içinde kalan Köstendil'dendi. Rumeli'nden gelen 50 hastanın çoğunluğu (32'si) gayrimüslim, geri kalan 18'i ise Müslümandı.

Bunların sicillere göre dağılımı şöyleydi. Üsküdar Kadılığının 192. sicilinde Rumeli'nden gelen 10 hasta vardı; bunların 7'si Müslim, 3'ü gayrimüslimdi. Aynı kadılığın 193 sayılı sicilindeki iki ücret sözleşmesinden birini Rumeli'nden gelen gayrimüslim bir hasta, öbürünü Anadolu'dan gelen Müslüman bir hasta yapmıştı. Üsküdar Kadılığının 194 sayılı sicilindeki Rumeli'nden gelen toplam 39 hastadan 11'i Müslim, 28'i gayrimüslimdi.

İstanbul tabiriyle aşağı yukarı bugün anladığımız İstanbul kast edilmekte ve bunun çeşitli mahallelerinden hasta gelmekteydi: Mesela Sultan Bayezid-i Veli, Ahi

36 Sahillioğlu'nun verdiği 34 kişilik hasta listesinde de hiç kadın adı geçmez.

37 Üsküdar, nu. 194, v. 11b-5.

38 Üsküdar Kadılığı, nu. 194, v. 106a-1, v. 107a-6 ve v. 109b-1 böyledir.

39 Üsküdar Kadılığı, nu. 194, v. 9a-4, v. 105b-2, v. 107b-1'de hastanın geldiği yer belirtilmemiştir.

Çeşme, Akbıyık, Yayla yokuşu, Daye Hatun, Üsküdar-Mirahor, Üsküdar-Valide Sultan, Üsküdar-Pazarbaşı, Acem Ağa, Tophane, Küçük Ayasofya, Hasbağçe, Hocaşa, Mercan, Tercüman Yûnus Mahallesi bunlar arasındaydı. Ayrıca Eski Saray (Saray-ı atîk), Yeni Saray (Saray-ı cedîd), Has Fırın ve Kiler-i hassadan ve saray baltacılarından gelen hastalar vardı. İstanbul'dan gelen toplam 48 hastanın, Rum olan 11'i dışında, büyük çoğunluğunun (37'si) Müslüman olduğu göze çarpıyordu.

Anadolu şehirleri içinde ise Nureli(?), Derzene(?), Malatya, Bazarsulu, Çerkeş, Ürgüp, Trabzon (Turabozan), Şuhud, Yalvaç, Ankara, Narende(?), Payas, Aydın-Güzelhisar, Karaman, Diyarbekir, İzmit (İznikmid), Erzurum (Arz-ı Rum), Kütahya, Kastamonu, Balıkesir, Urfa ve Tortum vardı. Anadolu'dan toplam 28 hasta gelmişti. Bunların dinî aidiyetlere göre dağılımına bakıldığında 22'sinin Müslim, 6'sının gayrimüslim olduğu görülüyordu. Gayrimüslimlerin dördü aynı yerden Ürgüp'ün Sanaşon (bu köyün adı v. 40b-2'de Seneson, diğer yerlerde Senason şeklinde yazılmıştır. Fark birinci nun'dan sonra elif'in gelmesidir.) köyünden, biri ise Turabozan ve öteki Urfa'dandı. Anadolu'dan gelen Müslüman hastalar ise çeşitli vilayetlere dağılmış görünüyor.

Adalar ise İliye(?), Midilli, Rodos-Girne, Marmara ve Kıbrıs idi. Dört farklı adadan gelen 8 hastanın biri Müslüman, diğerleri gayrimüslimdi. Biri Müslim, öteki gayrimüslim olmak üzere iki hasta Rodos'dan, geri kalanlar İliye(?), Midilli, Marmara ve Kıbrıs adasından gelmişti. Üsküdar'ın 194. sicilinde türlü adalardan gelen 5 hastanın içinde hiç Müslüman hasta bulunmuyordu. Bu rakamlar, o yerlerin o çağda hakim nüfusu hakkında bir fikir verebilir niteliktedir.

Eldeki verilere bakıldığında acaba kimler fitik hastası olmuştu? Müslüman hastalar için râcil, beşe, yeniçeri, cündi, saka, şâb, emred, şâb-ı emred, bekçi, ağa, bey, bostancı, kilârî (kilerci), teberdâr (baltacı), ekmekçi, aşçı tanımlamaları yapılmıştı. Bunların bir kısmı meslekleri bildirirken bir kısmı (şâb, şâb-ı emred: genç, delikanlı genç gibi) yaşı bildiriyordu. Bir kısım hastaların ise sadece isimleri verilmiş veya isimlerinden sonra "nâm kimesne" ilave edilmişti.

Gayrimüslimler (zimmîler) için ise genellikle herhangi bir tanımlama yapılmamış, isimden sonra "nâm zimmî" denilmiş, yalnızca iki vakada bunlara "çoban" sıfatı ulanmıştı. Verilen bu tanımlamalara bakılırsa hastalar için halktan veya en çok orta tabakadan gelen kimselerdi, belirlemesi yapılabilir.

d. Cerrahın ücreti

Cerrahların verdikleri hizmet karşılığı ücret alıp alamayacakları fetva kitaplarına konu edilmiştir. Bu meseleyle ilgili fetvalar aşağıdaki şekilde kelimelendirilmişlerdir: "*Zeyd-i mecruh, Amr-ı cerraha, 'kendi merhemle ber' hasıl olunca bana ilâc ve tımar eyle, sana şu kadar akçe vereyim' demekle, Amr dahi kendi merhemle Zeyd'e bir müddet ilâc ve tımar edip ber' hasıl olsa, Amr'ın sarf ettiği merhemin semenleriyle ecr-i misli ol kadar akçeye müsavi olmakla Amr ol kadar akçeyi Zeyd'den almağa kâdir olur mu? El-cevab: Olur.*" Çatalcalı Ali Efendi'nin fetva mecmuasında kayıtlı bu fetvaya kaynak olarak fıkıh

kitaplarından Velvâliciyede⁴⁰ "icâre" yani "kira" bölümünün evveleri gösterilmiştir⁴¹. İcare İslam hukukunda genel olarak kira sözleşmesini ifade etse de bugün hizmet sözleşmesi veya iş akdi dediğimiz akit de icare içinde "icâre-i âdemî", yani kelimesi kelimesine "insan kiralama" fakat kavram olarak insan emeğinin kiralınması ve daha anlaşılır bir terimle hizmet sözleşmesi anlamına gelir⁴². İşte İslam hukukçuları bu çerçevede, cerrahın veya doktorun kendi ilaç, alet ve edevatıyla emek sarf ederek hasta tedavi etmesi halinde, harcadığı ilaç, kullandığı alet ve emeğinin ecr-i mislini hastadan alabileceği içtihadında bulunmuşlardı⁴³.

Bu fetvalar incelediğinde, hasta ile cerrah arasında rıza senedi yapmanın cerrahı cezai sorumluluktan kurtarma yanında, ölüm halinde veya belki de tedavinin olumlu sonuç vermemesi halinde aldığı ücreti geri vermekten kurtarma imkânı sunduğuna dikkat çekilmelidir. Nitekim bir olayda, 90 gün süren bir tedaviden sonra hekime 1500 akçe ödeyen gemide çalışmakta olan bir hasta, gemiye avdetinden bir ay sonra yarasına alet dokununca tekrar tedaviye muhtaç olmuş ve hasta bu sebeple hekime ödediği tedavi ücretini talep etmişti⁴⁴.

Hasta ile hekim arasındaki anlaşmanın bir başka amacı, hekimin ücretini alabilmesi için elinde sağlam bir belge bulundurma isteğine yönelik olabilir. Bazı kere hekim hastasını tedavi etmesine rağmen, hasta sözleştikleri tedavi ücretini hekime ödemeyebilirdi. İşte böyle bir durumda, hekim elindeki belgeyi gösterip emeği ve sarfettiği ilaçlarının karşılığını, hukuki mekanizmayı devreye sokarak alabilirdi. Gerçekten, tesadüf ettiğimiz bir vakada, hekim hastasının kulak ağrısını iyileştirdiğini fakat anlaşmışları ücreti hastanın vermediğini mahkemeye intikal ettirmişti (10 Ramazan 1031/19 Temmuz 1622)⁴⁵.

40 El-Fetâva'l-Velvâliciyeye yahut kısa ve meşhur adıyla Velvâliciyeye, Ebû'l-Feth Abdürreşid b. Ebû Hanîfe el-Velvalicî'nin (ö. 540/1146'dan sonra) Hanefî fıkhına dair eseridir. İsmiinin andırdığı gibi fetva biçiminde değildir. Müellifi Velvâlicli olduğu için böyle tanınmıştır. Velvâlic, bugün Afganistan'ın kuzeyinde bulunan Kunduz şehrinin eski adıdır. Geniş bilgi için Ferhat Koca, "El-Fetâva'l-Velvâliciyeye", DİA, c. 12, s. 448-49.

41 Ali Efendi, Fetâvâ-yı Ali Efendi ma'a'n-nukûl bâ tertîb-i Kefevî, [İstanbul, ts.], c. II, s. 245. Tek cildde iki cilt. Bunu takip eden diğer iki fetva da şöyledir: "Mariz olan Zeyd, Amr-ı tabibe kendi edviyesiyle bana ber' (veya "bür": iyileşme, şifa bulma) hasıl olunca ilaç ve tımar eyle, sana şu kadar akçe vereyim" demekle, Amr dahi kendi edviyesiyle Zeyd'e bir müddet ilaç ve tımar edip ber' hasıl olsa, Amr'ın sarf ettiği edviyenin semenleriyle amelinin ecr-i misli ol kadar akçeye müsavi olmakla Amr ol kadar akçeyi Zeyd'den almağa kâdir olur mu? El-cevab: Olur."

"Mariz olan Zeyd, Amr-ı tabibi kendi edviyesiyle mualece etmek için isticar edip Amr dahi kendi edviyesiyle Zeyd'e bir müddet tımar ettikten sonra, Zeyd, Amr'a kıymet-i edviye ve amelinin ecr-i misli miktarı şu kadar akçe verip badehu Zeyd bi emrillahi teala fevt olsa veresesî müccered Zeyd fevt oldu diye meblağ-ı merkûmu Amr'dan istirdâda kâdir olur mu? El-cevab: Olmazlar."

42 Konuyla ilgili Mecelle'nin düzenlemesi, md.562-581 arasındadır.

43 Fetva örnekleri için bkz. Tahsin Özcan, agm. s. 336-238.

44 Galata, nu. 17, s. 116-6, 117-6 ve 117-7'de kayıtlı her üç belgede aynı olaya ilişkindir. İlkinde 1500 akçe karşılığı ayağındaki yarasını tedavi ettirdiği fakat *on beş gün* sonra tekrar ortaya çıktığı; ikincisinde onduktan *bir ay* sonra gemide alet dokunup yaranın tekrarladığı, üçüncüsünde de daha kısa olmakla beraber içeriği itibarıyla ikinci belge gibidir. Aralarındaki fark son ikisinde yaranın, durduk yerde değil, bir ay sonra ve alet dokunması sebebiyle nüksettiğinin açıkça belirtilmesidir. Belgelerde bir açıklık olmamasına rağmen, bu durumda kendine iyi bakmadığı için yarası iyileştikten bir ay sonra alet dokunmasıyla yenilenen hasta, verdiği ücreti hekimden geri isteyemeyecektir.

45 Galata Kadılığı, nu. 190, s. 477-4.

Rıza veya ücret sözleşmelerinde bazen efendinin kölesi veya hizmetkârı adına sözleşme yaptığını görürüz. Bunun sebebi, kölenin mal sayılması sebebiyle hukuk nazarında ehliyetli kişi olarak görülmemesidir. Eğer hekim, köle veya hizmetkârı efendisinden habersiz tedavi ederse ücretini alamaz. Çünkü bunların hukuken tasarruf edebileceği mal varlığı yoktur. Öte yandan, efendi, kendisinin muvafakati olmadan hasta (köle) ile hekim arasında yapılmış bir mukavele sonrasında beklenmeyen bir netice hâsıl olduğunda da hekimini sorumlu tutabilme hakkına sahip olur. Bu yüzden, hekimler ile köleler ve hizmetkârlarla ilgili sözleşme yapılırken izin iradesini açıklamaya efendi yetkilidir. Bulduğumuz örneklerde bu çeşit vakalar vardır⁴⁶. Nitekim biraz yukarıda bahsettiğimiz, kulak ağrısını tedavi eden hekim, hastanın falancanın hizmetkârı olduğundan bahisle alacağını ondan talep etmiş fakat savını kanıtlayamamıştı. Hekim akdi efendinin yaptığını belirtmiş ayrıca onun tedavi ücretini de tekeffül ettiği ileri sürmüştü⁴⁷.

Cerrahların aldıkları ücretin hastalarının toplumsal konumuna göre bir ölçüde değişiklik gösterdiğine daha önce değinilmişti⁴⁸. Burada bu hususta değerlendirme yapabilmek için elimizde çok az sayıda vesika vardır. Hasan Beşe ile ilgili bu kadar belge içinde sadece ikisi aldığı ücreti bildirmektedir. Bunlardan Rumeli Ahyolu kazası Ahyolu karyesinden bir zimmînin ödediği ücret 2.000 akçe⁴⁹, Anadolu'da livâ-i

46 Üsküdar Kadılığı, nu. 192, v. 34a-1, Galata Tophâne kasabasından Hasan Beg ibn-i Abdullâh nâm cündî(?) vekili Halîl Çelebi ibn-i Muhsin vasıtasıyla Ken'ân bin Abdullâh adlı küçük "gulâm"ını tedavi ettiriyor. Üsküdar Kadılığı, nu. 194, s. 17b-3, Rumeli Tunca kazâsından Mustafâ bin Abdullâh, abd-i memlûku Dilâver bin Abdullâh'ı; s. 108a-7 Üsküdar'da Vâlîde Sultan Câmîi evkâfî mütevellîsi Mehmed Ağa ibn-i Hasan hizmetkâr el-Hac Alî'yi; s. 108b-6 Üsküdar'da Hasan Beg'in hizmetinde olan Mustafâ bin Dâvûd'u tedavi ettirmek için cerraha tedavi izni vermişlerdi. Aynı sicilde s. 108b-1 deki kurt yenikli olan kaydın da bu yolda anlaşılabilceği kanaatindeyim: "[Sarây-ı atîk] teberdârlarından olup Elmas Ağa (yırtık veya kurt yenikli) [fıtık marazına] mübtelâ olan Mustafâ bin İsmâ'il için cerrah Abdullah oğlu Hasan Beşe'ye ameliyat izni vermişti.

47 Galata, nu. 190, s. 477-4.

48 Sahillioğlu, s. 60.

49 Üsküdar, nu. 193, v. 40b-3. Ahyolu'ndan gelen hasta ile yapılan sözleşme şöyleydi:

Vilâyet-i Rumîli'nde vâkı' Ahyolu kazâsına tâbî İhtebolu nâm karye sâkinlerinden Mihâl veled-i Yani nâm zimmî mahfil-i kazâda cerrah tâifesinden işbu bâ'isü'l-kitâb Hasan Beşe ibn-i Abdullâh nâm râcîl mahzarında ikrâr-ı sahîh-i şer'î idüp hâlâ ben fıtık marazına mübtelâ olup nice kimesneler merkûm Hasan Beşe'nün ilâc ve mübâsereti ile bu maktûle marazdan halâs oldukları zâhir olmağın maraz-ı merkûma ilâc için mezbûr Hasan Beşe'yi iki bin akçeye istîcâr idüp ol dahi nefsinî bana icâr eyledi didükde ücret-i merkûme iki bin akçeyi merkûm Hasan Beşe'ye def' ve teslim eyledüm merkûm Hasan Beşe'nün ilâcî ile maraz-ı merkûmdan halâs olmayup bi emrî'l-lâh te'âla fevt olursam veresemden ve âhardan dem ve diyetime mûte'allık merkûm Hasan Beşe'yi rencide eylesünler didükde mukarr-ı merkûmî ikrâr-ı muharrerinde merkûm Hasan Beşe ber vech-i şer'î tasdik eylemeğın işbu huruf bi'l-taleb ketb olındı tahrîren fi 3 Rebiülevvel li-sene 1050." (2 Nisan 1640).

Bu sözleşmeyi bugünkü Türkçeye aşağıdaki gibi aktarabiliriz: "Rumeli vilâyetinde vâki Ahyolu kazâsına tâbi İhtebolu adlı köy sâkinlerinden Yani oğlu Mihâl adlı gayrimüslim, yargı yerinde (mahkemede), cerrah tayfasından işbu belgenin sahibi Abdullah oğlu Hasan Beşe adlı yaya karşısında hukuka uygun açıklamada bulunup: 'Hâlen ben fıtık marazına mübtelâ olup nice kimselerin.Hasan Beşe'nin tedavi ve girişimiyle bu tür marazdan kurtuldukları açık olduğundan, anılan marazi tedavi etmek üzere Hasan Beşe'nin emeğini iki bin akçeye kiraladım, o da bunu kabul etti. Bahsedilen ücret olan iki bin akçeyi Hasan Beşe'ye verip teslim ettim. Hasan Beşe'nin tedavisiyle bu marazdan kurtulmayıp yüce Allahın emriyle ölürsem, mirasçılarım ve başkaları kan ve kan bedelim (diyet) için Hasan Beşe'yi incitmesinler'. Adı geçen ikrarcıyı (Mihâl) yazılı ikrarında Hasan Beşe usulüne uygun olarak onayladığından işbu harfler (belge) istek üzerine 3 Rebiülevvel 1050/2 Nisan 1640 yılında yazıldı."

Tortum sakinlerinden bir Müslümanın ödediği ücret ise 1.610 akçeydi⁵⁰. Yukarıda söz konusu ettiğimiz satışa konu evlerin 20.000, 6.000 ve 5.500 akçe bedelle satıldığı dikkate alınırsa bu ücretin gayet yüksek olduğu takdir edilir.

Hasan Beşe ile iki hastası arasındaki zikredilen bu iki ücret sözleşmesinden yirmi yıl sonra İstanbul'da Camcı Ali Mahallesi'nde fitik hastalığını tedavi ettiren bir Müslüman hasta, Bolo veled-i Yorgo adlı cerraha 13 esedü guruş ödememişti ki bu da 1000 akçe civarında bir para demektir (3 Zilhicce 1073/1663)⁵¹. Karşılaştığımız başka bir fitik tedavisinde, kırk yıl kadar sonra, ekmekçi taifesinden bir Ermeni, 25 gün boyunca fitik hastalığını ilaçlayıp tedavi etmesi için cerrah taifesinden İstimat veled-i Manol'a 5 guruş ödememişti. Bu ücret, bundan evvel ödenenlerle kıyaslandığında hayli düşük sayılır⁵² (24 Receb [10]92/9 Ağustos 1681). Bu son belgede dikkati çeken bir husus da fitik tedavisinin burada olduğu gibi günlerce sürebileceğinin hatırdan tutulmasıdır⁵³.

Daha önce rastladığımız bir hüccette, cerrah taifesinden Hıristoderi veled-i Paros, kasığında bir miktar yarasını tedavi ettiği dindaşı İstimatı'den anlaştıkları tedavi ücreti 800 akçeyi peşin olarak aldığını mahkemede ikrar etmişti (26 Rebiülevvel 1018/29 Haziran 1609)⁵⁴. Bu para, cerrahla hasta arasındaki anlaşmaya nazaran 90 gün sürecek bir tedavinin karşılığı olacaktır. Yukarıda değindiğimiz gemi çalışanının tedavisinde⁵⁵ de tedavi müddeti 90 gün idi.

e. Tedavi yöntemi

Fitığın tedavisi için hemen daima şu kalıplaşmış ifade kullanılmaktadır: "şakk ve kat' ve diküp ilâc ve tımar etmek". Burada sırasıyla bugünün diliyle söylersek "yarma", "kesme" ve "dikme" olarak üç eylem vardır. Zaten rıza senetlerindeki cerrah da fitik hastalığını tedavi etmek için bu üç eylemi gerçekleştireceğini taahhüt etmektedir. Belgelerde bu işlemler sonucu hastanın ağızından "eger halâs müte'azzir olup fevt olur isem dem ü diyetim mezbûrdan (cerrahtan) da'vâ ve taleb olınmaya" ifadesinin sıklıkla kullanıldığı görülmüştür. "Müte'azzir" kelimesi Arapça olup kökü "özr" (özür)dür. Buradaki manası, "güç, zor, husûlü kolay olmayan" şey demektir⁵⁶.

50 Üsküdar, nu. 193, v. 51b-3.

51 İstanbul, nu. 11, v. 93a-3. Hollanda parası olan bir esedü guruşun 1632 senesinde değeri 70 akçeye denk gelmekteydi, bkz. Sahillioğlu, s. 65.

52 Galata, nu. 190, sh. 64-4. Bizim elde ettiğimiz belgelerde nadir olarak rastlanan ücret sözleşmelerine Sahillioğlu'nun makalesinde birçok örnek verilmiştir. Burada yer verdiğimiz belgeler daha sonraki tarihe ait olduğu için, sicil kayıtlarındaki genel eğilime göre, daha ayrıntılı ve düzenli olması beklenirken, nedense öyle olmadığı görülmektedir. Birçok kez rıza senedi bir cümleden ibarettir ve bize çok az bilgi verir.

53 Benzer bir vaka için Sahillioğlu, s. 66; Üsküdar, 153 sayılı sicildeki 13. 2. 1036/ 3 XI. 1624 tarihli bir örnekte Hasanpaşa Sarayı baltacı Sivaslı Mustafa bin Abdullah, tedavisi için gün başına 100 akçe ödeyecekti.

54 Galata Kadılığı, nu. 190, s. 426-4.

55 Bkz. yukarıda n. 40.

56 şemseddin Sami, age., s. 1280. Örnek olsun diye böyle bir belgenin önce aslını ve sonra bugünkü dile aktarımını aşağıda veriyoruz:

Acaba bu işlemler yapılırken hastaya fazla acı hissettirmemek için uyuşturucu maddeler kullanılıyor muydu? Bu soruyu Sahillioğlu da sormuş ve hastalıktan "ifâkat" bulma tabirinin Arap dilindeki kök anlamına temas ederek hastanın uyuşturulma ihtimalinden söz etmişse de kanımca bu zayıf bir olasılıktır. Bu işlemlerin hangi araçlarla nasıl yapıldığı hakkında herhangi bir bilgi verilmiş değildir.

Ameliyatların yıllara göre ve aylara göre dağılımı bir tablo haline getirilmiştir (bkz. Ek. 1). Bu tabloya göre 1049 yılında 6, 1050'de 34, 1051'de 38, 1052'de 40 ve 1053'te 21 hasta Cerrah Hasan Beşe tarafından tedavi edilmiştir. Yalnız bu son iki yıldaki ameliyat sayısına, tarihi belirlenemeyen fakat alt ve üstteki kayıtlardan dolayı bu yıllara ait olduğu düşünülen 11 kayıt da dahildir. İlave etmek gerekir ki, Hasan Beşe'nin bu beş yılda tedavi ettiği hasta sayısı bundan ibaret değildir. Bütün vakalar için mahkeme önünde anlaşma yapılmamış olduğu bir yana, bu yıllara ait kadı defterlerine kayıtlı olduğu halde bize ulaşmamış veya bizce tespit edilememiş başka ameliyat kayıtları da vardır. Bu arada şunu da ilave edelim ki, tablomuz incelendiğinde ameliyatların havaların sıcak olduğu bahar ve yaz aylarında yoğunlaştığı göze çarpmaktadır.

Sonuç

Osmanlı hukukunda hekimin hastaya karşı tıbbi müdahalesinden doğan sorumluluğu ve alacağı ücret hususunda yerleşmiş bir uygulamanın olduğu böylece ortaya çıkmış olmaktadır. Konuyu kendi bağlamında ele aldığımız Cerrah Hasan Beşe ibn-i Abdullah'ın hayatı ve cerrahlık kariyerinin ise daha tam olarak aydınlatılması için yeni çalışmalara ihtiyaç vardır. Ancak ulaşılan malzemeye bir göz atmak bile önemli bir cerrahla karşı karşıya olduğumuzu göstermeye yeterlidir. Üsküdar'da aynı muhitte, bizim bildiri konusu yaptığımız Hasan Beşe ibn-i Abdullah'tan önce veya onunla çağdaş daha başka fitik cerrahlarının tespit edilmiş olması, orada muhtemelen usta-çırak ilişkisi çerçevesinde kuvvetli bir fitik cerrahlığı eğitimi verildiğini göstermektedir.

"Vilâyet-i Rumeli'nde vâkı' Arnabud Belğırad kazâsına tâbi' Yena nâm karye sâkinlerinden İskender bin Hüseyin nâm emred mahfil-i kazâda işbu bâ'isü'l-kitâb Hasan Beşe ibn-i Abdullâh nâm cerrah mahzarında ikrâr ve takrîr-i merâm idüp hâlâ fitik marazına mübtelâ olup küllî elem ve ıztırâb virüp mu'âleceye eşedd-i ihtiyâcım olduğu ecilden mezbûr Hasan Beşe şakk ve kat' idüp ve diküp ilâc ve tımar itmeğe müte'ahhid olmağın ben dahi cerrahlar beyinde mu'tâd olan mertebe şakk ve kat' idüp ve diküp ve tımar itmeğe mezbûr Hasan Beşe'ye izn virdim bi emri'l-lâhi'l-meliki'l-mukaddir eger halâs müte'azzir olup fevt olur isem dem ü diyetim mezbûrdan da'vâ ve taleb olunmaya didükde mâ vaka'a bi't-taleb ketb olındı tahrîren fi'l-yevmî'r-râbi' min Muharremi'l-harâm li-sene hamsîn ve elf. [4 Muharrem 1050/26 Nisan 1640]. Ş[uhûdu'l-hâl]: es-Sâbikûn".

"Rumeli vilâyetinde vâkı Arnabud Belğıradı kazâsına tâbi Yena adlı köy sâkinlerinden Hüseyin oğlu İskender adlı delikanlı, yargı yerinde (mahkemede), işbu belge sahibi Abdullah oğlu Hasan Beşe adlı cerrah karşısında meramını açıklayıp: 'Hâlen fitik marazına mübtelâ olup büyük elem ve ıztırâb verip tedaviye şiddetli ihtiyâcım olduğundan, Hasan Beşe yarıp, kesip ve dikip ilaçlayıp tedavi etmeği üstlendiğinden, ben de cerrahlar arasında mutat olan derece yarıp kesip dikip tedavi etmeğe Hasan Beşe'ye izin verdim. Takdir sahibi (kainatın) hükümdarı Allah'ın emriyle kurtuluş güç olup ölürsem kan ve kan bedelim (diyet) adı geçenden (cerrah) dava ve talep olunasın', dediğinde, olay istek üzerine 1050 yılının mukaddes Muharrem ayının dördüncü günü (26 Nisan 1640) yazıldı. Ş[uhûdu'l-hâl]: Daha öncekiler".

Ek: 1 Cerrah Hasan Beşe'nin ameliyatlarının aylara ve yıllara göre dökümü.

Parantez içindeki rakamlar, genellikle belgelerdeki yırtılma sebebiyle tarihi belirlenemeyen fakat büyük ihtimalle oraya ait olabileceği düşünölen nza senetlerine dairdir.

Aylar	1049 yılı	1050 yılı	1051 yılı	1052 yılı	1053 yılı
Muharrem		6	3	2	2 + (1)
Safer		8	5	8	3
Rebiülevvel		2	4	4	4 + (2)
Rebiülahir		5	6	5	5 + (1)
Cemaziyelevvel		2	11	3 + (2)	1 + (1)
Cemaziyelahir		3	5	4 + (2)	
Receb	2			5 + (1)	
Şaban	1	1		3 + (1)	
Ramazan	1				
Şewal		1	1		
Zilkade		5			
Zilhicce	2	1	3		1
Toplam	6	34	38	40	21